DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.3K(176).43
УДК: 811.1/.2:796.077.5-057.875(045)

Дакаленко О. В.,
https://orcid.org/0000-0001-8832-295X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов,
Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту, м. Дніпро
Коваленко Н. Л.,
https://orcid.org/0000-0002-7306-9194
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов,
Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту, м. Дніпро
Підвисоцька Г. В.,
https://orcid.org/0000-0002-3730-6666
викладач кафедри іноземних мов,
Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту, м. Дніпро

ПСИХОЛОГІЧНИЙ БАЗИС УТВОРЕННЯ АДАПТИВНИХ МОВЛЕННЄВИХ СИТУАЦІЙ НА ЗАНЯТТІ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИШІ ГАЛУЗІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

Проблема утворення адаптивних мовленнєвих ситуацій при навчанні усному іноземному мовленню є дуже важливою частиною навчання іноземним мовам взагалі. Невдачі можна пояснити тим, по-перше, повною невідповідністю умовам навчального процесу, умовам, які необхідні для виникнення адаптивного акту мовлення іноземною мовою, по-друге, тим, що для вирішення даного питання ще зовсім недостатньо використовуються дані суміжних наук в тому числі, психології у виші галузі фізичної культури і спорту. Пропонується вирішити такого роду проблему виходячи із наступних положень. Природна або адаптивна мовленнєва ситуація – це ситуація, у якій здобувач вищої освіти галузі фізичної культури і спорту здійснює певні акти мовленнєвої діяльності. У даній статті ми намагатимемося знайти місце мовленнєвій діяльності у спортивній структурі поведінки і вже після цього опишемо умови навчального процесу, у яких можуть мати місце адаптивні акти мовлення іноземною мовою, що має бути рівносильно описанню умов утворення адаптивних мовленнєвих ситуацій. Термін «спортивна поведінка» у спортивній психології не має однозначного змісту. Під ним можна розуміти будь-яку певну діяльність спортсмена (тренування, гра, тренувальний процес, змагання) і окремі дії спортивного індивіда (наприклад: навчання, спортивна адаптація, навчальний процес), і також окремі операції, які входять у склад цих дій. При цьому цілеспрямованість актів «спортивної поведінки» обумовлюється, з одного боку, потребою суб'єкта, з іншого – умовам, які здатні задовольнити ці потреби. Метою актів поведінки і є задоволення даній потребі суб'єкта. Додамо, що суб'єкт при цьому, як правило, володіє певною дією більш-менш автоматизовано, тобто вона дана йому як своєрідна готова до функціонування єдність. Всі ці факти сприяють психологічному базису утворення адаптивних мовленнєвих ситуацій на занятті з іноземної мови у виші галузі фізичної культури і спорту.

Ключові слова: *психологія, спорт, дія, мовлення, спортивна поведінка, принципи, суб'єкт, умови.*

Dakalenko O. V., Kovalenko N. L., Pidvysotska H. V. Psychological basis for the creation of adaptive speech situations in a foreign language class in the higher educational institutions of physical culture and sport. *The problem of creating adaptive speech situations when teaching oral foreign speech is a very important part of teaching foreign languages in general. Failures can be explained by the fact that, firstly, the complete non-compliance with the conditions of the educational process, the conditions that are necessary for the emergence of an adaptive act of speaking in a foreign language, and secondly, by the fact that the data of related sciences, including psychology, are still not sufficiently used to solve this issue in higher fields of physical culture and sports. It is proposed to solve this kind of problem based on the following provisions. A natural or adaptive speech situation is a situation in which a student of higher education in the field of physical culture and sport performs certain acts of speech activity. In this article, we will try to find a place for speech activity in the sports structure of behavior and after that, we will describe the conditions of the educational process in which adaptive acts of speaking in a foreign language can take place. It should be an equivalent to describing the conditions for the formation of adaptive speech situations. The term "sports behavior" in sports psychology does not have a clear meaning. It can be understood as any specific activity of an athlete (training, game, training process, competition) and individual actions of a sports individual (for example: training, sports adaptation, educational process), as well as individual operations that are part of these actions. At the same time, the purposefulness of acts of "sporting behavior" is determined, on the one hand, by the subject needs, and on the other, by the conditions that can satisfy these needs. The purpose of behavior acts is to satisfy this need of the subject. Let us add that the subject, as a rule, possesses a certain action more or less automatically, that is, it is given to him as a kind of ready-to-function unity. All these facts contribute to the psychological basis of the formation of adaptive speech situations in foreign language classes in the higher fields of physical education and sports.*

Key words: *psychology, sport, action, speech, sports behavior, principles, subject, conditions.*

Постановка проблеми. Проблема утворення адаптивних мовленнєвих ситуацій при навчанні усному іноземному мовленню є дуже важливою частиною навчання іноземним мовам. Невдачі можна пояснити тим, по-перше, повною невідповідністю умовам навчального процесу, умовам, які необхідні для виникнення адаптивного акту мовлення іноземною

мовою, по-друге, тим, що для вирішення даного питання ще зовсім недостатньо використовуються дані суміжних наук, в тому числі, психології у виші галузі фізичної культури і спорту.

Ми пропонуємо вирішити такого роду проблему, виходячи із наступних попередніх положень. Адаптивна мовленнєва ситуація – це ситуація, у якій здобувач вищої освіти галузі фізичної культури і спорту здійснює певні акти мовленнєвої діяльності. Однак при цьому необхідно ґрунтуватися на загальних закономірностях людської поведінки, тому що мовленнєва діяльність займає у його структурі значне та певне місце. У даній статті ми намагатимемося йти за такого роду ходом розміркувань, тобто у першу чергу ми намагатимемося розділити, хоча б у вигляді робочої схеми, зміст понять, які пов'язані з терміном «спортивна поведінка» взагалі. Потім ми намагатимемося знайти місце мовленнєвій діяльності у структурі спортивної поведінки і вже після цього опишемо умови навчального процесу, у яких можуть мати місце адаптивні акти мовлення іноземною мовою, що має бути рівносильно описанню умов утворення адаптивних мовленнєвих ситуацій [2, с. 67].

Термін «спортивна поведінка» у спортивній психології не має однозначного змісту. Під ним можна розуміти будь-яку певну діяльність спортсмена (тренування, гра, тренувальний процес, змагання) та окремі дії спортивного індивіда (наприклад: навчання, спортивно-педагогічна адаптація, навчальний процес), і також окремі операції, які входять у склад цих дій. У сучасній спортивний психології при визначенні специфічних рис поведінки прийнято виходити з суб'єкту поведінки як конкретної цілісності. З цієї точки зору «спортивною поведінкою» можна вважати лише таку діяльність суб'єкта, яка представляє собою не окремі його спортивні дії, а цілісний акт, який включає в себе подібні дії або операції, який володіє окремою цілеспрямованістю. При цьому цілеспрямованість актів «спортивної поведінки» обумовлюється, з одного боку, потребою суб'єкта, з іншого - умовами, які здатні задовольнити ці потреби. Метою актів «спортивної поведінки» і є задоволення даній потребі суб'єкта. Справа в тому, що ані потреба, ані потреби її задоволення, ані готові до функціонування можливості суб'єкта самі по собі (тобто, якщо їх не представити зламаними у суб'єкті у вигляді певного цілісного стану) неспроможні з'ясувати здійснення акту поведінки. Динаміку акту поведінки можна з'ясувати лише у тому випадку, якщо вищеназвані фактори об'єднуються у суб'єкті, як у конкретній цілісності. На поставлене питання можна коротко відповісти наступним чином: кожного разу, коли має місце зіткнення актуальної потреби з умовами, які здатні її задовольнити, у організмі спортсмена виникає певний результативно-динамічний стан, який виражається у готовності організму здійснювати акт «спортивної поведінки» у відповідному напряму. Цей динамічний стан готовності до мовленнєвого адаптивного акту має назву – установлення, яке об'єднує у особистості перераховані вище фактори «спортивної поведінки» і придає актам цієї поведінки циклічний характер. Характерною рисою установлення є те, що воно представляє собою стан до свідомого. А це означає, що дії, які необхідні для здійснення даного акту поведінки, включаються у структуру поведінки без участі свідомості, тобто автоматично [7, с.120].

Мета дослідження – провести системний аналіз психологічного базису утворення адаптивних мовленнєвих ситуацій на занятті з іноземної мови у виші галузі фізичної культури і спорту.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення нашої основної мети є смисл на основі сказаного дати загальне визначення ситуації. Це визначення має наступний вид: ситуація – це сукупність умов (внутрішніх та зовнішніх), які актуалізують у спортсмені відповідне установлення, тим самим визначають вмикання в «спортивну поведінку» необхідних для його розвитку дій. Дане визначення може послужити базисом й для визначання суто мовленнєвої ситуації. Однак зробити можна це, якщо передчасно з'ясувати місце мовленнєвої діяльності у структурі «спортивної поведінки». А для цього потрібно розрішити питання, чи представляє собою мовленнєва діяльність самостійну форму поведінки взагалі, чи вона виконує функцію обслуговування актів поведінки, і, таким чином, функціонує на рівні дій. Існує думка, що мовленнєвої діяльності не існує, як такої і що існує лише система мовленнєвих дій, які входять у будь-яку діяльність. Ми погоджуємося з цією думкою та намагатимемося проаналізувати мовленнєву діяльність у термінах, викладеної вище схеми «спортивної поведінки». Основою для такого аналізу може послужити положення про те, що тій чи іншій самостійній формі поведінки відповідає певна потреба, задоволення якої і є метою даної поведінки, демонстративної – «спортивної поведінки». У якості такої у методичній літературі згадують так звану потребу у спілкуванні. Якщо мати на увазі мовленнєве спілкування, можна побачити, що спілкування – це не предмет будь-якої особливої потреби, а явище, яке супроводжує будь яку поведінку людини і конкретно спортсмена [6, с. 206]. До такої кваліфікації спілкування можна прийти, якщо урахувати, що потреби, які лежать в основі поведінки спортсмена – це спортивні потреби, та їх задоволення можливо тільки і лише через встановлення певних контактів з іншими спортсменами. Спілкування у спортивному контексті, такими чином, не є самоціллю, воно слугує досягненню іншої мети, а мовленнєва діяльність, у формі якої воно здійснюється і є найкращим засобом спілкування.

Отже, мовленнєва діяльність, як специфічний людський вид діяльності, включається у будь-який акт поведінки людини, як тільки по мірі його розвитку виникає необхідність у встановленні комунікації з іншими людьми, у нашому випадку дуже вузько, спортсменами. Тенденцію визнати за мовленнєвою діяльністю самостійність можна пояснити її універсальним характером, тобто тим, що реалізуючи необхідність комунікації між членами даної групи спортсменів, вона бере участь у всіх видах поведінки людини і спортсмена конкретно. Однак, хоча це пролунає парадоксально, завдяки своїй універсальності мовленнєва діяльність не володіє самостійністю. Більш за те, вона виконує функцію обслуговування всієї людської діяльності і окремо – спортивно-педагогічної. Частково стає ясним, що мовленнєва діяльність представляє собою систему мовленнєвих дій, які є дуже важливими у навчально-спортивній діяльності. Нам здається, що при цьому мовленнєва дія, з точки зору загальної поведінки нічим не відрізняється від будь-якої дії. Це означає, що, як і будь-яка інша дія, мовленнєва дія: а) не має властивості, але слугує меті акту поведінки, в який воно включено; б) може тому обслуговувати різні акти поведінки і результативної «спортивної поведінки» також; в) функціонує у складі даної поведінки автоматизовано.

На основі вищесказаного можна побудувати розмірковування, яке призведе нас до визначення мовленнєвої ситуації у спортивному контексті. Суть його у наступному: поведінка спортсмена може здійснюватися, маючи у своєму складі результативні, чіткі, адаптовані мовленнєві дії, але «спортивна поведінка» може здійснюватися і не маючи їх у своєму складі.

«Спортивна поведінка» – це упорність в досягненні будь-якої мети результативним шляхом. Тому мовленнєвою, виходячи з цього, можна назвати ситуацію, яка обумовлює включення усвідомлених мовленнєвих дій у склад результативної «спортивної поведінки» на занятті з іноземної мови. З цього визначення видно, що будь-яка специфічна мовленнєва ситуація є в природі, особливо у спортивному контексті [1, с. 204]. Це конкретна ситуація «ментальної поведінки», яка в силу своєї необхідності обумовлюється включенням у склад поведінки мовленнєвих дій. Саме тому умови ситуації, які визначають включення у поведінку мовленнєвих дій на занятті з іноземної мови у виші галузі фізичної культури і спорту, суть умови, які визначають актуалізацію установлення, яке лежить в основі «навчальної поведінки», тобто потреби та обставини середовища, яке здатне їх задовольнити. Тому нам вкрай необхідно з'ясувати це, тому що з даного моменту, коли ми розпочинаємо вважати, що той, хто навчається мусить здійснювати акт мовлення іноземною мовою, ми утворюємо адаптивний колектив тих, хто говорить. Тому визначення місця мовленнєвій діяльності у структуру поведінки, «спортивної поведінки» та обумовлення цим визначення мовленнєвої ситуації має для нас вагоме значення. Справа в тому, що мовленнєва ситуація і є те, що можна назвати природно-адаптивною мовленнєвою ситуацією у якості певного ментального алгоритму. А це значить, що для того, щоб той, хто навчається, здійснив у навчальній обстановці природний акт мовлення іноземною мовою; він повинен стати учасником такої ситуації. Інакше кажучи, той, хто навчається, мусить опинитися у ситуації, у якій акт мовлення іноземною мовою гратиме роль необхідного елемента його «спортивної поведінки», який спрямовано на задоволення будь-якої його актуальної потреби.

Тут, як нам здається, необхідно підняти питання про суттєву різницю адаптивної мовленнєвої ситуації від часто складаємої у навчальній обстановці штучної мовленнєвої ситуації. Справа в тому, що в методичній літературі ці два поняття не досить чітко відрізняються. Але, попри все, типові штучні мовленнєві ситуації часто мають назву адаптивні /природні/. У чому ж основна різниця між адаптивною та штучною мовленнєвими ситуаціями? Основна відмінність заключається в тому, що адаптивна мовленнєва ситуація – це ситуація, у якій той, хто навчається, здійснює акти мовлення іноземною мовою, представляє собою суб'єкта, в принципі, не навчальної поведінки, тоді як у штучній мовленнєвій ситуації ці акти мовлення служать виконанню навчальної задачі [3, с. 34]. Справа в тому, що в штучній мовленнєвій ситуації у того, хто навчається, активізується потреба, яка спрямовує його на навчальну діяльність, і це знаходиться у повному співвідношенні з навчальною обстановкою, де ця ситуація формується. Специфіка того, хто слухає (у даному випадку викладача) в цій ситуації заключається в тому, що це вже не адресат мовленнєвої дії, який готовий прийняти інформацію, яка у неї міститься. Інакше кажучи, він вже не учасник мовленнєвого спілкування, а перед усім – людина, від якої той, хто навчається, чекає на оцінювання успішності навчальної мовної дії, яка ним здійснюється [5, с. 66].

Отже, адаптивна мовленнєва ситуація – це ситуація в якій, той хто навчається, коли виконує акт мовленнєвого спілкування, має за мету задовольнити, в принципі, не навчальну потребу. Така кардинальна її різниця від штучної визначає і те, що умови її утворення у навчальній обстановці також кардинально відрізняються від умов утворення адаптивних мовленнєвих ситуацій. Виходячи з цього можна, так би мовити, говорити про умови, які перешкоджають утворенню адаптивних мовленнєвих ситуацій і які, навпаки, сприяють їхньому утворенню у навчальній обстановці. Говорячи про утворення у навчальній обстановці адаптивних мовленнєвих ситуацій, ми й будемо виділяти той чи інший фактор, який перешкоджає їхньому утворенню, а потім пропонувати засіб його нейтралізації, який і потрібно потім розуміти як умову, яке сприяє утворенню адаптивних мовленнєвих ситуацій [2, с. 68].

У адаптивній мовленнєвій ситуації той, хто навчається, повинен здійснювати, в принципі, не навчальну, так би мовити, «спортивну» результативну поведінку. І тут до умов, які перешкоджають утворенню адаптивної мовленнєвої ситуації, перед усім, потрібно віднести той факт, що іноземна мова є навчальним предметом. У зв'язку з цим у того, хто навчається складається підготовка відносити свою діяльність, яка пов'язана з іноземною мовою, до навчальної і потрібно наголосити на тому, що для цього у нього є достатньо обставин. Але саме тому суто спортсмену буває важко переключатися з навчальної поведінки на не навчальну, коли виникає адаптивна мовленнєва ситуація. Для подолання цієї труднощі у того, хто навчається, з самого початку навчального процесу необхідно опрацювати й такий підхід до іноземної мови, у базисі якої лежить її практична цінність як засобу спілкування. Для цього викладач мусить максимально широко використовувати іноземну мову як засіб спілкування, тобто він повинен використовувати його не тільки для передачі інформації, яка пов'язана з навчальним процесом, але і для передачі такої інформації, яка практично не пов'язана з навчальним процесом (в будь-якому зв'язку викладач може, наприклад, розказати, що з ним відбулося на шляху до вишу, або щось на кшталт спортивної тематики, будь-що про тренування і т.п.). У результаті, іноземна мова для того, хто навчається у виші галузі фізичної культури і спорту, має бути пов'язана з двома сферами діяльності: зі сферою чисто навчальної діяльності та зі сферою не навчальної діяльності.

Ще однією рисою навчальної обстановки, яка перешкоджає утворенню адаптивній мовленнєвій ситуації, можна визнати той факт, що той, хто навчається, і викладач (тобто фактичні учасники спілкування іноземною мовою) у навчальному процесі займають досить певні місця: викладач навчає, той, хто навчається, вивчає. У зв'язку з цим той, хто навчається, очікує, що будь-яка дія викладача спрямована на те, щоб навчити його будь-чому. І коли викладач раптово намагається розпочати із ним невимушену бесіду, розходження між тим, що очікується та дійсним визиває у нього стан деякої невпевненості, яке той чи іншою мірою заважає йому також невимушено прийняти участь в цій бесіді. Для усунення цієї труднощі викладачеві необхідно у момент утворення адаптивної мовленнєвої ситуації запобігати специфічних аспектів власної професійної діяльності. До них можна віднести нарочито-менторське, циклічне виправлення помилок, більш-менш наказову інтонацію, зазвичай це збуджує того, хто навчається до виконання навчального акту і т.п.

Навпаки, у цій ситуації викладач усіма засобами повинен підкреслити, що в даний момент він відволікся від актів навчання і що він вкрай зацікавлений темою бесіди.

Можна виділити ще один фактор, який перешкоджає успішному утворенню адаптивних мовленнєвих ситуацій. Це страх того, хто навчається, зробити при здійсненні мовленнєвого акту іноземною мовою помилки. Очевидно, що страх

досить обумовлений, хоча різні індивіди-спортсмени мають це у різному ступеню, і, якщо викладач намагається утворити адаптивні мовленнєві ситуації, він повинен усіма силами намагатися нейтралізувати його. Цього можна досягти, у першу чергу, розумним підходом самого викладача до факту допущеної помилки. Він повинен базуватися на тому, що помилка є нормальним явищем навчального процесу і вона не повинна сприйматися викладачем з підвищеною емоційністю. А це при послідовному виконанні принципу виховує конструктивне відношення до помилок у того, хто навчається. На цьому загальному тлі викладач зможе нейтралізувати у здобувачів вищої освіти галузі фізичної культури і спорту страх помилок при розмові іноземною мовою, якщо не виправлятиме помилки в адаптивних мовленнєвих ситуаціях, враховуючи результативну «спортивну поведінку», а у випадку необхідності буде подавати правильну форму [4, с. 59].

Висновки. Наприкінці нашого дослідження ми підходимо до наступних висновків:

1. Все, що в навчальній обстановці може оказатися у того, хто навчається, пов'язаним з необхідністю використовувати навчальну задачу, потрібно визнати перешкоджанням на шляху утворення психологічно коректної адаптивної ситуації, і, навпаки, чим більше вдається відволікти того, хто навчається, у даний момент від чисто навчальної поведінки, тим більше гарантований успіх в утворенні адаптованої мовленнєвої ситуації, враховуючи результативну, цілеспрямовану «спортивну поведінку» на занятті з іноземної мови.

2. Подальша деталізація питання призвела би нас до необхідності викладення конкретних прийомів утворення адаптивних мовленнєвих ситуацій у навчальній обстановці і до розглядання їхнього зв'язку з навчальним матеріалом і. т.п. Однак це все може бути об'єктом окремого дослідження, тому ми задовольнимося тим, що сказано.

Література

1. Дакаленко Н.Л., Коваленко О.В. Позааудиторне читання у ЗВО галузі фізичної культури і спорту як спеціальний вид читання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Серія 15 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури: фізична культура і спорт».* червень 2022. Випуск 3 К (147) 22. 328 с.

2. Дакаленко О.В., Коваленко Н.Л. Специфіка психолого-педагогічної складової навчання іноземній мові студентів ВИШів спортивного спрямування. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Серія 15 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури: фізична культура і спорт».* 2020. Вип. 2, лютий 2020. 400 с.

3. Дакаленко О.В., Полещук С.М., Бочарова С.М. Загальні принципи системності синтетичного та аналітичного читання у вишах спортивного спрямування». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Серія 15 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури: фізична культура і спорт».* 2021. Випуск 5К (134)21. 380 с.

4. Крайг Г. Психология розвитку. К.: Вища школа, 2000. 980 с.

5. Ніколаєва С. Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. Вид. 2-е випр. і перероб. / Кол. Авторів під ред. С. Ю. Ніколаєвої. Е.: Ленвіт, 2002. 328 с.

6. Панова Л. С. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх закладах: Підручник / Л. С. Панова, І. Ф. Андрійко, С. В. Тезікова. К.: ВЦ «Академія», 2010. 328 с.

7. Прищепа Т.В., Коваленко Н.Л. Деякі особливості оволодіння іноземними мовами студентами ЗВО спортивної спрямованості в рамках процесу їх професійної соціалізації, Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, випуск 12, 2019. 320 с.

References

1. Dakalenko N.L., Kovalenko O.V. (2022). Pozaaudytorne chytannia u ZVO haluzi fizychnoi kultury i sportu yak spetsialnyi vyd chytannia. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova: Seriia 15 «Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury: fizychna kultura i sport». cherven 2022. Vypusk 3 K (147) 22. Ukraine. 328 s.

2. Dakalenko O.V., Kovalenko N.L. (2020). Spetsyfika psykholoho-pedahohichnoi skladovoi navchannia inozemnii movi studentiv VYShiv sportyvnoho spriamuvannia. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova: Seriia 15 «Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury: fizychna kultura i sport». vypusk 2, liutyi 2020. Ukraine, 400 s.

3. Dakalenko O.V., Poleshchuk S.M., Bocharova S.M. (2021). Zahalni pryntsypy systemnosti syntetychnoho ta analitychnoho chytannia u vyshakh sportyvnoho spriamuvannia». Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova: Seriia 15 «Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury: fizychna kultura i sport». Vypusk 5k (134)21. Ukraine. 380 s.

4. Kraig G. (2000). Psihologiya rozvytku. Kyiv: Vyscha shkola. Ukraine, 980 s.

5. Nikolayeva S. Yu. (2002). Metodyka vykladannya inozemnyh mov u serdnih navchalnyh zakladach: Pidruchnyk. Vyd. 2-e vypr. i pererob. / Kol. avtoriv pid red. S. Yu. Nikolayevoi. K.: Lenvit. Ukraine, 328 s.

6. Panova L. S. (2010). Metodyka navchannya inozemnyh mov u zagalnoosvitnih zakladah: Pidruchnyk / L. S. Panova, I. F. Andriyko, S. V. Tezikova. K.: VZ „Akademiya". Ukraine, 328 s.

7. Pryshchepa T.V., Kovalenko N.L. (2019). Deiaki osoblyvosti ovolodinnia inozemnymy movamy studentamy ZVO sportyvnoi spriamovanosti v ramkakh protsesu yikh profesiinoi sotsializatsii, Visnyk Kamianets-Podilstkoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohiienka, vypusk 12, 2019. Ukraine, 320 s.